

РЕЦЕНЗИЯ

От: доц. д-р Добрин Жеков Добрев – ИУ-Варна, факултет „Управление“, катедра „Управление и администрация“

На основание: Заповед РД-06-162/29.01.2018 г.

Относно: Открита процедура за защита на дисертационен труд на докторант за придобиване на образователна и научна степен „доктор“ по професионално направление 3.7 Администарция и управление, научна специалност “Социално управление”

Автор на дисертационния труд: Лилия Валентинова Милева - Иванова

Тема на дисертационния труд: „Управление на взаимовръзката „летище - авиокомпания“ (на примера на българския авиопазар)“.

Лилия Милева е завършила ХГ „Константин Преславски“ - Варна през 2002 г. В периода 2002 – 2006 г. учи в ИУ – Варна и завършва специалност „Стопанско управление“. През 2007 г. се дипломира с магистърска степен по специалност „Бизнес консултиране“. 2008 - 2009 г. работи като младши експерт в Дирекция „Инспекция на труда“ -- Варна. През 2014 г. преподава в ПГИ „И. Богоров“ – Варна. От 2009 г. работи като хоноруван асистент в ИУ – Варна и Колежа по Туризм към ИУ. Със Заповед РД-17-386/10.02.2009 г. е зачислена в редовна докторантура по научна специалност 05.02.20 „Социално управление“ за срок от три години. В периода 24.01.2014 – 10.12.2014 г. докторантът е положил четири изпита от индивидуалния докторантски план. Средният резултат от проведените изпити е Мн. добър. В Протокол № 4/17.01.2018 г. е отразено решението на разширения катедрен съвет да бъде открита процедура за защита на дисертационен

труд от Лилия Милева на тема „Управление на взаимовръзката „летище - авиокомпания“ (на примера на българския авиопазар)“.

Кандидатът за придобиване на образователна и научна степен „доктор“ е изпълнил всички изисквания на чл. 35 от ПУРПНСЗАД в ИУ – Варна и може да се яви на защита на дисертационния труд.

Дисертационният труд на Лилия Милева има за предмет на изследване системната връзка „летище - авиокомпания“ и възможностите за усъвършенстване във въздушния граждански редовен и чартърен транспорт. Общият обем включва 258 страници и 6 приложения. Структурата на материала обхваща въведение, три глави и заключение. В тях се съдържат 45 таблици и 32 фигури. Списъкът на използваната литература включва 147 заглавия, в т. ч. 28 на кирилица, и 119 на английски език. Посочени са 48 информационни и статистически източника.

Общото представяне на дисертационния труд отговаря на изискванията на чл. 27, ал. 2 от ППЗРАСРБ и чл. 34 от ПУРПНСЗАД в ИУ – Варна.

I. Преценка на структурата и съдържанието на дисертационния труд.

Избраната тема на дисертационното изследване се отличава с актуалност, поради нарастващата роля на въздушния транспорт в развитието на икономиките и нарастващия пазарен дял на авиопревозите.

Авторът аргументира актуалността чрез осъзнатата необходимост от оптимизиране на взаимодействието авиокомпания – летища и усъвършенстване на управленските процеси.

Въведението съдържа концептуалната рамка на дисертационното изследване. Коректно са дефинирани: **обект и предмет** на изследването; **цел и задачи** на изследването; **основна дисертационна теза; изследователски хипотези.** В изследването е използвана комбинация от **подходи** (системен, сравнителен) и **методи** (анализ, синтез). За емпиричното изследване са използвани анкета, резултати от международни изследвания, статистико-математически методи. **Ограниченията** в дисертацията са свързани с изследването на български летища, превоза само на пътници, контекста на системния подход и др.

На този етап проличава яснотата и аргументираността на концепциите и идеите, защитавани от автора. Това се подкрепя и от прецизната **логика** на изследването.

Структурата на труда е правилно изградена. Тя произтича от дефинираните изследователски въпроси и е ориентирана към постигане на целта чрез изпълнение на поставените задачи.

Първа глава е посветена на организационната диагностика, като инструмент за управление. Детайлно са изследвани моделите за организационна диагностика – класифицирани като дескриптивни и нормативни. За всеки от представените модели са направени изводи. Интерес представлява матрицата за резюмиране на диагностичните модели. Като най-подходящ за диагностициране в дисертацията е определен моделът на Надлер и Тушман. По нататък са изследвани характеристиките на въздушния транспорт и са обобщени неговите предимства. Следва характеристика на управление на взаимодействието „летище-авиокомпания“ от гледна точка на системния подход. Представен е съществуващ модел на взаимовръзката на чиято база е разработен принципен модел на връзките „летище – авиокомпания“. В предложената концепция присъстват всички елементи от модела на Надлер - Тушман и са добавени нови групи фактори, определящи ефективността на връзката – „човешки ресурси“, „инфраструктура“, „контрол“, „състояние на самолетния парк“. Тази част приключва с логиката по която да бъде оценена средата и последователността в оценяването на връзката „летище - авиокомпания“.

Втора глава е аналитична. Изследвани са факторите, влияещи на въздушния транспорт. Представени са заинтересованите страни по предоставяне на авиоуслуги. Анализирани са факторите от външната среда, съществено внимание е обърнато на факторите с пряко въздействие, осигурена е необходимата статистическа информация. По същия начин е анализирана вътрешната среда. Акцентът върху бизнес процесите е изразен чрез представяне на цялостен процес

на осъществяване на пътуванията. Изведени са основните проблеми в авиотранспорта на страната.

От методическа гледна точка интерес представлява дизайнът на изследването – обхват, цел, очаквани резултати. Коректно са представени връзката между елементите на модела и съдържанието на въпросника, структурата на извадката, методите за набиране и обработка на информацията.

Трета глава е изцяло практически ориентирана. Анализирани са емпиричните данни. Интерес представляват обобщените и ранжирани фактори, които оказват влияние върху избора на летище. Установени са закономерности относно факторите, които определят предпочитанията на пътниците за пътувания до дестинации с български авиолинии и пътуванията до чужбина с български авиолинии.

По нататък в дисертационния труд са апробирани изследователските хипотези. Обработката на информацията и интерпретациите са коректни, поради което установените резултати могат да бъдат валидизирани. В подкрепа на това са и резултатите от проверката на хипотезите за наличие на статистически значими връзки между различните фактори. Високо оценени могат да бъдат направените обобщения – по отношение на български и чуждестранни летища, честота на пътуване, авиационни услуги и др. Ранжирани са факторите, въздействащи на връзката „летище - авиокомпания“. Със съществен практически принос са изведените препоръки за оптимизиране на координацията, взаимодействието и партньорството между летища и авиокомпани. Посочена е възможната роля на държавните институции, качеството на услугата, както и комуникационния обмен, обуславящ избора на пътниците.

На финала е представен концептуален модел на управление „летище - авиокомпания“. Относно възможностите за развитие, се акцентира върху инфраструктура, комуникации, УЧР, посочени са добри практики.

В заключението са направени някои обобщения относно изследването.

Използваните в разработката литературни източници предполагат обхвaten анализ на проблематиката и същевременно дават възможност на автора да изрази собствено отношение по разглежданите проблеми.

Обемът на дисертационния труд е значителен, отделните части на разработката са приблизително съразмерни.

Илюстративният материал е достатъчен в количествено и качествено отношение. Представените графики и таблици дават възможност на автора да демонстрира умения в синтезирането, обобщаването и интерпретирането на информация.

Както в анализа, така и в изведените на негова основа обобщени резултати, се демонстрират аналитични умения. Коректно е осигурена, обработена, анализирана и обобщена достатъчна по обем информация.

Авторът е подходил принципно към разработването на доктората, спазвайки правилата на научната етика. Коректно са цитирани литературните източници, зачетени са авторските права на специалистите по темата, присъстват необходимите елементи за оригиналност на предложениия труд.

Авторефератът съдържа всички необходими елементи, отговаря на изискванията и отразява коректно основни моменти от цялостното съдържание на дисертационния труд.

Представеният труд показва, че авторът притежава задълбочени теоретични познания по темата. Присъстват и научни решения за значими практически проблеми. Дисертационния труд отговря на изискванията на чл. 34, ал. 2 и 3 от ПУРПНСЗАД на ИУ-Варна.

II. Идентифициране и оценяване на научни и научно-приложни приноси на дисертационния труд.

Дисертационният труд като цяло притежава достойнства, които дават основание да бъдат дефинирани научни и научно-приложни приноси.

1. Разработен е концептуален модел за координация между летище и авиокомпания.

2. Изследвани са бизнес процесите за осъществяване на връзката „летище - авиокомпания“. Систематизирани са групи фактори, които могат да оптимизират тази връзка на българския авиопазар.

3. Проведено е емпирично изследване, коректно са анализирани и интерпретирани резултатите.

4. Изведени са препоръки от методичен и практико-приложен характер.

Справката за приносите, съдържащи се в автореферата оценявам като реално отразяваща постиженията в работата на докторанта.

III. Публикации и участие в научни форуми

По дисертационния труд са направени и посочени в автореферата четири публикации. Една статия, отпечатана в сп. „Известия“ на Съюза на учените - Варна. Три от публикациите са самостоятелни доклади, представени на международна конференция. Публикациите са достатъчни. Те обхващат съществени въпроси от труда и осигуряват необходимата публичност.

IV. Критични бележки и препоръки

В предложения дисертационен труд не намирам основания за сериозни критични бележки. Възможни са някои препоръки, като:

- Дисертационният труд е обемен и предполага прецизиране и преподреждане на текстове.
- При интерпретиране на хипотезите е необходима ясна категоричност относно потвърждението или отхвърлянето им.
- Забелязват се технически и редакционни грешки, допуснато е повторение на текст.
- В Заключение е необходимо да се отрази какво е направено в дисертационния труд спрямо заложеното във Въведението.

Направените предложения по своя характер и съдържание не намаляват достоинства на рецензирания дисертационен труд.

V. Въпроси към дисертанта

В контекста на представения труд и с оглед на защитата са следните въпроси:

1. Поставете инвестициите и финансирането на летищата като основа за сътрудничество между мениджмънта на авиокомпаниите и летища. В каква посока могат да бъдат осъществени съвместни инвестиции?
2. Какви според Вас ще бъдат предимствата и недостатъците от предстоящото концесиониране на летище София в контекста на взаимоотношенията „летище-авиокомпания“?

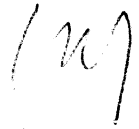
VI. Заключение

Рецензираният дисертационен труд представлява добросъвестно осъществено научно-приложно изследване в област със значима актуалност в съвременните условия. Изследването се отличава с достатъчна задълбоченост и завършеност. Взаимодействието и взаимозависимостите в работата на летищата и авиокомпаниите са недостатъчно изследвани в нашата практика. Като съществени могат да се определят и предизвикателствата пред осигуряването на съвместна и удовлетворяваща потребителите транспортна услуга. Предложеният за рецензиране труд е сериозна основа и добро начало за изследвания по широкообхватна тема.

Намирам формулираната цел и задачи за постигнати в цялостното изследване. Научните и научно-приложните приноси, изведени в рецензията, могат да се определят като реални постижения на докторанта. Всичко това е основание с увереност да дам **положителна оценка на дисертационния труд** и да препоръчам на уважаемите членове на Научното жури да дадат положителен вот за придобиване от Лилия Валентинова Милева на образователната и научна степен „Доктор“.

15.02.2018 г.
гр. Варна

Рецензент:

(доц. д-р Добрин Добрев)

РЕЦЕНЗИЯ

№ 0220-170/15.03.2018 г.

от проф. д-р Антоанета Димитрова Кирова

на дисертационен труд за придобиване на ОНС „Доктор“ в Икономически университет - Варна, в област на висшето образование 3 „Социални, стопански и правни науки“, професионално направление 3.7 „Администрация и управление“ (Социално управление)

Тема на дисертационния труд: УПРАВЛЕНИЕ НА ВЗАИМОВРЪЗКАТА „ЛЕТИЩЕ - АВИАКОМПАНИЯ“ (НА ПРИМЕРА НА БЪЛГАРСКИЯ АВИОПАЗАР)

Автор на дисертационния труд: **Лилия Валентинова Милева - Иванова**, редовен докторант в катедра „Стопанско управление“

Рецензията се изготвя във връзка със Заповед на Ректор 06-162/29.01.2018 г. за избор на научно жури и решения на проведено първо заседание на 01.02.2018 г. (Уведомително писмо).

1. Данни за докторанта и актуалност на разработката

Лилия Валентинова Милева – Иванова с ОКС „Магистър“ по специалност „Бизнес консултиране“ е записана в редовна докторантура по научна специалност 05.02.20 (Социално управление) в катедра „Стопанско управление“, с 3-годишен срок на обучение (до 01.02.2012 г.), който впоследствие е удължен, а от 01.02.2013 г., в рамките на 5 години, докторантката е с право на защита на дисертационен труд, след отчисляване. Докторантската програма е изпълнена, като е обсъден и представен упоменатия по-горе дисертационен труд.

Взаимната връзка „летище-авиакомпания“ е издигната на ново равнище след либерализацията на въздушния транспорт в глобален план, съпътствана с отделянето на инфраструктурата от превозната дейност. Въпреки ограничената връзка между трите компонента на гражданското въздухоплаване (авиационни превозвачи, летищни терминали и РВД), те са обособени и извършват операциите си с независимо отчитане на технически и икономически показатели. Съществено условие е изискването прилагане на принципа на равнопоставеност на авиакомпаниите при осъществяване на достъпа им до наземната инфраструктура (летищата), но същевременно, поради бурно нарастващия въздушен трафик в глобален план все повече е налице дефицит в капацитета на летищната инфраструктура, която е и важен фактор за националната конкурентоспособност.

Настоящата разработка е актуално, навременно изследване, което е насочено към изясняване на взаимоотношения „летище - авиакомпания“, с оглед на моделиране на бизнес процеса, в който участват двете страни. На базата на икономико-математическо моделиране и осъществени първични пазарни проучвания са формулирани научни изводи и препоръки. Разработката е

базирана на интердисциплинарен научен подход (включващ маркетингови анализи на авиотранспортния отрасъл, статистически методи за синтезиране и обобщение на резултати, метод на коефициенти, изследване на причинно-следствени връзки и др.)

2. Характеристика на дисертационния труд

Разработката е оформена на 244 стандартни страници, като обхваща увод, три глави и заключение (без оформените приложения, които са 6 на брой). При написването на труда са използвани 195 литературни източници, като цитиранията са коректни (под черта са посочени 198 бележки), а авторката показва своя гледна точка при научната трактовка на проблематиката. Разработените 45 таблици и нагледни 32 фигури показват степента на задълбоченост на изследването. Първичните проучвания се базират на проведена анкета (Приложение 6) с 391 участници относно възможностите за подобряване на авиационната услуга в България чрез промяна/усъвършенстване на управлението на връзката „летище-авиокомпания“, резултатите от провеждането на която са анализирани и намират приложение при формирането на заключението на дисертационния труд.

Структурирането на разработката напълно съответства на изискванията за дисертационен труд, като отделните глави са логически обвързани и последователно разкриват авторската теза. Коректно са формулирани хипотези, цел, обект и предмет на изследването, наличните ограничения, като е уточнен и изследователския подход.

Поставените изследователски задачи касаят „открояване на проблемите при взаимната връзка „авиокомпания-летище“ и формулиране на възможности за подобряване“ и са решени посредством проучване, адаптиране на добри практики и разработване на концептуален модел за управление на идентифицираната връзка, което от една страна е положително, но от друга разширява много обхвата на изследването.

В теоретико-методологическата първа глава, на база на основните модели за организационна диагностика са анализирани варианти и е посочен съществуващия модел на връзката „авиокомпания - летище“. Направен е изчерпателен обзор на факторите, от които зависи ефективността на упоменатата връзка, като е предложено усъвършенстване на модела в динамика, т.е. с отчитане на бизнес процесите (разработен е принципен модел).

Във втора глава е направен задълбочен изследователски ситуационен анализ при използване на разнообразна методика от страна на докторантката. Формулираните хипотези са подробно обосновани и са направени интересни изводи, относно търсенето и предлагането на полетни дестинации за пътници в Р България и качеството на връзката „авиокомпания - летище“. Впоследствие, в трета глава авторката застъпва становището, че като цяло пътниците с въздушен транспорт у нас са в неблагоприятна позиция към настоящия момент, като сред

изтъкнатите причини са слабости в съществуващата летищна инфраструктура, неблагоприятния график за осъществяване на полетите и пр. Заложена е възможността за усъвършенстване, като съществена част от него е свързана с подобряване на управлението на връзката „авиокомпания - летище“. Логически, разработеният концептуален модел напълно съответства на направените изводи и заключения и може да намери подходящо приложение в практиката.

В заключението е акцентирано именно върху необходимостта от обвързване на модела с подходящи участници, повишаване на компетентността на човешкия фактор, работещ в сферата на въздушните превози в областта на стратегическото управление и като цяло на усъвършенстването на операциите, извършвани от двата вида агенти (летища и авиокомпания) при предлагането на превозни услуги.

3. Оценка на приносите в дисертационния труд

Въз основа на поставените изследователски задачи, проведените първично и вторични проучвания, използване на различни методики за обработка и анализ на данните, прилагане на методите на хипотезите и умозаклученията, в резултат на направените изводи и отправени препоръки, приносите в дисертационния труд могат да бъдат представени по следния начин:

Научни приноси, обогатяващи теоретичните знания в избраната сферата на изследване:

- 1) Теоретико-методологично за пръв път е обоснован характерът на връзката „летище - авиокомпания“, в динамика на нейното осъществяване, а именно представяне посредством осъществявания бизнес процес;
- 2) Посредством метода на икономическото моделиране е представен и обоснован нов подход за цялостен и задълбочен анализ за координиране на дейностите по обслужване на авиационните пътници между основните участници в сферата на предлагането на авиационни услуги;
- 3) Изявени и обосновани са факторите, които оказват влияние върху връзката „авиокомпания-летище“ в Р България.

Научно-приложни приноси, водещи до полезно увеличаване на знанията в дадената научна област:

- 1) Разработени са модели, които отразяват съществуващото положение на връзката „авиокомпания-летище“, съдържат концепцията за нейното усъвършенстване и предопределят възможностите за бъдещото ѝ развитие;
- 2) Изявени са иновации и са анализирани добри практики, приложени от водещи държави в сферата на обслужване на авиационните пътници, които формират трайна тенденция в тази област.

Практико - приложни приноси, обогатяващи изследователската практика в областта на въздушния транспорт:

- 1) Направен е задълбочен актуален анализ на състоянието на пътническите превози с въздушен транспорт в Р България, тяхното влияние върху летищните операции, предизвикателствата, пред които са изправени потребителите на авиационни услуги и пр.;
- 2) Доказани са 4 на брой формулирани хипотези, отразяващи по същество връзките „авиокомпания - предлагани полетни дестинации - летища“;
- 3) Формулирани са конкретни препоръки относно усъвършенстването на връзките между наземните операции и въздушните превози.

4. Публикации, свързани с дисертационния труд

Във връзка с представянето на авторската теза и за апробиране на резултатите от научното изследване, по дисертационния труд са направени 4 на брой самостоятелни публикации в авторитетни научни издания.

Съдържанието на всички публикации съдържа тематиката на дисертационния труд и показва становището на дисертантката по разглежданата тематика. Освен това, те представляват доказателство за задълбочена изследователска работа, резултат от която е представеният дисертационен труд.

5. Бележки по автореферата

Авторефератът е разработен на 51 страници, в които накратко е представено съдържанието и са показани основните научни и практико-приложни постижения на докторантката. Същевременно, като структура и съдържание, той е изцяло съобразен с изискванията на Правилника за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности.

Коректно са представени изследователската теза и задачи, методиката на изследването, както и постигнатите резултати със справка за приносите, част от които диференцирано са представени по-горе.

6. Критични бележки, въпроси, препоръки

Представеното изследване е завършена разработка, която акцентира върху възможностите за развитие и поддържане на въздушния транспорт на Р България, който е важен фактор за развитие на икономиката и в частност на международния туризъм. Представени и анализирани в дългосрочен план са *всички основни фактори*, оказващи влияние върху взаимната връзка „авиокомпания - летище“. Считаю, че до голяма степен поставените изследователски задачи са постигнати, като сравнително правилно са формулирани и реалните приноси на дисертационния труд. Доказана е основната формулирана теза за наличието на

асинхрон между съществуващата инфраструктура и авиационните превози в България, в качеството ѝ на държава-член на ЕС.

Същевременно, резултатите от изследването не дават отговор на съществени въпроси, един от които например е *на фона на разработените модели за съществуващите връзки и на концепцията за желаното бъдещо състояние по какъв начин могат да се формират стратегически партньорства между летищата и авиокомпаниите, предвид факта, че летищата представляват „естествен“ монопол, а толерирането на националните превозвачи в националните летища е недопустима практика в ЕС.*

Вторият важен въпрос, който касае особено България е *степента на ефективно използване на наличната летищна инфраструктура. Докторантката правилно е оценила сезонността при експлоатацията на някои от международните летища у нас. Възможна ли е ситуация, свързана с дефицит на капацитет на летищата при обслужване на полети?*

От допълнителни пояснения се нуждае и въпросът за *влианието на развитието на ИКТ (информационните и комуникационни технологии) върху възможностите за усъвършенстване на връзката „авиокомпания - летище“ при осъществяване на бизнес процесите.*

Предвид достигнатото ниво на опит на докторанта, *съществуват ли неизползвани възможности за летищна дейност, от гледна точка на необходими връзки с обслужващи българския пазар авиокомпаниии?*

Направените забележки и отправените въпроси за изясняване не омаловажават същността на разработката и не намаляват нивото на постигнатите от докторантката научни и практико-приложни резултати. Общото впечатление е за добросъвестно извършена и интерпретирана експериментална работа, което е доказателство за наличието на задълбочени теоретични познания, преди всичко в сферата на мениджмънта (с авторска интерпретация на организационната диагностика), в областта на въздушния транспорт, икономическото моделиране на бизнес процеси, както и областта на проучванията, с приложение на статистически методи в представянето на резултати, с цел тяхното всестранно интерпретиране.

Дисертационният труд несъмнено съдържа научни и научно-приложни приноси, които са оригинални. Доказателство за това са и представените публикации.

7. Лични впечатления

Познавам дисертантката чрез представения за рецензия дисертационен труд, публикациите, свързани с него и разработения автореферат. От проучената документация, във връзка с откритата процедура по защита на дисертационният

труд оставам с впечатление, че кандидатката за ОНС „Доктор“ в Икономически университет – Варна притежава очевидни умения за научно-изследователска работа, при съществуваща задълбочена теоретична подготовка и способност за формулиране на практико-приложни заключения, в резултат на проведеното изследване.

8. Заключение

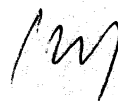
Предвид факта, че „доктор“ е образователна и научна степен, докторантката *Лилия Валентинова Милева – Иванова* е усвоила и успешно приложила редица съвременни методи за осъществяване на изследвания в областта на мениджмънта и микроикономиката, спрямо проучванията си в сферата на влияние на взаимните връзки „летище - авиокомпания“.

Дисертационният труд е задълбочено научно изследване, което е дело на самостоятелните усилия на докторантката. Доказателствата са многобройните научни изводи, показани в труда, недвусмислено изразената лична позиция и съдържанието на авторските научни публикации към разработката.

Представените по-горе умения за научна интерпретация и прилагане на интердисциплинарния подход са потвърдени чрез качествата на дисертационния труд, чието основно предимство е високото ниво от научно-приложна гледна точка.

Наукометричните показатели напълно покриват изискванията на ЗРАСРБ и Правилника за неговото приложение.

Във връзка с всичко изложено до тук ще подкрепя присъждането на образователната и научна степен „доктор“ на *Лилия Валентинова Милева – Иванова*, в област на висшето образование 3 „Социални, стопански и правни науки“, професионално направление 3.7 „Администрация и управление“ (Социално управление).

(проф. д-р Антоанета Кирова)

12.03.2018 г., гр. София